

Molnár-Tamus Viktória:

Berek Sándor: Néprajzi cigány fotográfiák a debreceni Déri Múzeumban

Romológiai Füzetek 3.

Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2019.

71 oldal

A szerző a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Romológia Tanszékének főiskolai docense. A könyv témájának szakavatott ismerője és oktatója hosszú évek óta. A bölcsészettudományok területén néprajz és kulturális antropológiai tudományokban szerzett tudományos fokozatot a cigány/roma identitás és a cigány reprezentációk néprajzi vonatkozásai témában. Kutatásainak központi hipotézise szerint Magyarországon a cigány etnikai al csoportok közös identitásának formálódásában a néprajzi diszciplínának programszerűen és a kulturális gyakorlatban is döntő szerepe volt. Így irányult a figyelve annak a vizsgálatára, hogy a néprajzi diszciplínára milyen cigány/roma reprezentációk voltak jellemzőek, valamint arra, hogy a cigány/roma identitásnak milyen néprajzi vonatkozásai, összetevői vannak. Kutatási területei az identitáskonstrukciók és a reprezentációk, a néprajzi és a kulturális antropológiai diskurzusok, a cigány/roma identitás és a cigány/roma reprezentációk diskurzusrendszere.

Az Előszóból megtudjuk, hogy a DRHE Romológiai Füzetek kiadványsorozatának harmadik darabját tartja kezében az olvasó, amely mind a teológiai, mind a világi szakok hallgatói számára ajánlott, hasznos és érdekes segédanyag.

A Bevezetés szerint a kötet szövege tanulmány formájában már megjelent korábban az Ethnographia folyóiratban, annak átdolgozott változata, és arra tesz kísérletet, hogy közelebb hozza az olvasókat a hazai cigány/roma világhoz, a felhasznált forrásokon keresztül láthatóvá tegye életük egy-egy részletét, pillanatát. Ebben a Déri Múzeum fotográfiai gyűjteményeinek közel egy évszázadot felölelő anyaga segít, ami elsősorban a hajdúsági, bihari és szatmári cigányság mindennapjait örökíti meg az 1950-es, 60-as évekből. Előbb a néprajzi fotográfiák fogalmát, lényegét írja le, majd a Déri Múzeum cigányokkal/romákkal kapcsolatos néprajzi gyűjteményeit mutatja be, a néprajzi forrásokat térben és időben, illetve tematikus rendszerben öt fejezetben. A szövegben 20 kép kapott helyet.

Az első fejezet a cigányokról készült néprajzi fotográfiák értelmezésének lehetőségeit és kereteit tárgyalja, feltárva annak problémáit, melyek elsősorban a fotográfiák többszörösen kódolt jellegéből származnak. A magyarországi néprajzi, illetve cigány fotográfiákkal,

képzőművészeti ábrázolásokkal kapcsolatos megjelenítési módok rekonstruálására Szuhay Péter, valamint Szöllőssy Ágnes és Kovács Éva vállalkoztak. Ebből adódóan előbbi tipológiája inkább a néprajzi, ikonográfiai párhuzamok bemutatását teszi lehetővé, míg az utóbbiak értelmezései főleg a képzőművészeti alkotásokra érvényesek. A fényképek forrásként történő felhasználása többféleképpen értelmezhető, ennek következtében a Déri Múzeum néprajzi cigány fotográfiáinak a kiadványban történő értelmezése a fényképek etnográfiai jellegű olvasatát adja. A néprajzi fényképezés hazai történetében Fejős Zoltán különböztette meg a néprajzi diszciplína kialakulását megelőző és követő korszakot. Szerinte a néprajzi fotográfiák értelmezésének nehézségei összefüggenek a fotografálás és magának a fotográfiának a mibenlétével is, így nem mindig lehet a kutató szándékainak megfelelő, zárt diszciplináris jelentésmezőt kialakítani. A fotográfiák empirikus elemzése során felmerülő szempontok és nehézségek érzékeltetésére több elképzelést is részletesen bemutat a szerző, így Gayer Zoltán, Annette Kuhn, Szalma Anna-Mária, Vilém Flusser és Jonathan Crary elméleteit.

A második fejezet a cigány vizuális reprezentációk gyűjteményes rendszerét ismerteti a Déri Múzeumban, melynek különböző gyűjteményeiben fellelhető cigányokra vonatkozó képi források többsége néprajzi cigány fotográfia. A Néprajzi Gyűjteményen kívül a Képzőművészeti és a Történeti Gyűjteményben található még cigányokkal kapcsolatos néprajzi fotóanyag. A fejezetben található 1. táblázat összefoglalóan mutatja be a múzeum cigány/roma vizuális reprezentációinak gyűjteményes rendszerét.

A harmadik rész a néprajzi cigány vizuális reprezentációk térbeli rendszerét írja le. A Déri Múzeum néprajzi fotográfiáinak száma pontosan nem határozható meg. Az Archív Fotótár viszonylag kevés, míg a Fotótár közel 28400 néprajzi felvételt őriz. Ebből 228 fénykép néprajzi, cigányokról készült fotó. Ez tartalmazza azokat a fotográfiákat is, amelyeknek csak az adatleírásaik maradtak fenn. A legtöbb esetben ismert a fotográfus, a keletkezés éve és helye. A 2. táblázat felvonultatja azokat a településeket, ahol ezek a fotók készültek (a lakóhelyet is, amennyiben ez különbözik a helyszíntől), keletkezési idejüket és az archívum fotográfiáinak, valamint a néprajzi cigány vizuális reprezentációk számát. Az összeállításban 20 fotográfiai helyszín fordul elő, köztük például Debrecen-Haláp, Hajdúhadház, Nádudvar, Pocsaj, Rózsály és Vértes.

A negyedik egység a néprajzi cigány vizuális reprezentációk időbeli rendszeréről megállapítja, hogy az 1950-es éveket megelőzően nem volt a múzeumban a cigányokról rendszeres fotográfiai gyűjtés. Összesen 11 fénykép kapcsolható a korszak fotográfusaihoz, Kuzmann Leóhoz, Perczel Miklóshoz, Zoltai Lajoshoz, Haranghy Györgyhöz, Ecsedi Istvánhoz és Lükő Gáborhoz. Az 1950-es évektől elkezdődött korszaknak több periódusa is elkülöníthető: az első

1950-51, ekkor 54 fotó készült; a második átmeneti időszak, 1955-57-ig tartott úgy, hogy 1951 és 1955 között egyetlen kép sem készült; a harmadik 1957-59 között zajlott, ekkor főleg Béres András készített képeket; a negyedik periódus egy Halápon készült hosszabb sorozatnak feleltethető meg 1960-ban (46 fotográfia Béres András és Faragó István munkája); az ötödik több sorozat időszaka, 1961, Rozsály, 1962, Komádi, Pocsaj, Nagyléta; a hatodik pedig az 1964-ben Fülöpön, 1965-ben Hortobágyon és Nádudvaron, végül az 1966-ban Debrecenben készült képekből áll. Ezek után következik a *Vándorcigányok a Nyírségből* című, Béres András, Iváncsics Nándor és Faragó István által 1960-ban készített kutatási jelentés részletesebb – ehhez készült a negyedik periódus képanyaga Debrecen-Halápon – bemutatása. Ennek a fotográfiákkal dokumentált néprajzi kutatásnak a tudományos célja a vándorcigányok életmódjának és az ún. primitív népekkel való párhuzamok tanulmányozása volt. A megfigyelt közösség tagjai azonban nem voltak vándorcigányok, hanem csak egy munkafeladat alkalmi csoportosulása, így életvitelük nem volt azonos az életmódjukkal, továbbá a primitív népekkel való párhuzamok nem bizonyítottak.

Az ötödik fejezet a néprajzi cigány vizuális reprezentációk tematikus rendszere címet viseli, és itt következik azoknak a fényképeknek a jellemzése, melyek a Déri Múzeum Képzőművészeti és Történeti Gyűjteményében találhatóak. Előbbi kollekció darabjai annak műtárgyairól készültek és elsősorban nem a néprajzi, hanem a képzőművészeti értelmezés keretei közé tartoznak (ld. részletesen Szöllősy Ágnes és Kovács Éva művei). A Történeti Gyűjtemény fotográfiai anyagának egy része a *Vasárnapi Újságban* 1862-1865 között megjelent, cigányokat ábrázoló rajzok fénymásolata. Ezek képzőművészeti alkotások, de egyben néprajzi források is. Erről tanúskodnak az újság hozzájuk fűzött narratívái. Többségük szerzője Jankó János. Szintén nem sorolta be a szerző a tematikus rendszerbe a Helytörténeti, az Iparművészeti, az Irodalmi, a Legújabbkori és a Numizmatikai Gyűjtemény cigányokkal kapcsolatos fotográfiai emlékeit sem. A néprajzi fotográfia a fotográfiák egyik típusa. A múzeumban viszont más képek is előfordulnak, amelyek a múzeumi fényképek külön csoportjába tartoznak.

Az ötödik fejezet három alfejezetre oszlik: *A magyarországi cigányokról készített fotók történeti típusai és a debreceni Déri Múzeum néprajzi cigány fotográfiai ábrázolásai* című alfejezet a cigányokról készített fotográfiai magyarországi történetének és tipológiájának Szuhay Péter által megalkotott rendszerét ismerteti, ami főleg a Néprajzi Múzeum 1993-as kiállításának fotográfiai anyagára épült (1. típus: historizált vadember 2. szociofotó 3. a cigányok munkavilága 4. a cigányábrázolások politikai törekvései 5. propagandafotó 6. ismét a szociofotó 7. antropológiai fotó). Az ikonográfiai párhuzamok a rendszeres gyűjtés korszakából összesen 87 néprajzi cigány reprezentációt érintettek. A Déri Múzeum cigányokról készült

néprajzi fotografiai anyagából a többi cigány reprezentáció nem helyezhető el ebben az ikonográfiai rendszerben.

A második alfejezet *A debreceni Déri Múzeum cigányokról készült fotografiáinak néprajzi típusai és tematikus összetétele* címet kapta. Itt a rendelkezésre álló Szuhay-féle fényképgyűjtemény leírásának (Néprajzi Múzeum) elemzése áll a középpontban, ami közel 317000 felvételt őriz. A néprajzi típusalkotáshoz a gyűjteményből mintát vettek a véletlen kiválasztás módszerével, így a reprezentatív minta végül 634 képből állt. A fotografusi technikák közül a beállítás, a megrendezés, a rekonstruálás, a sorozatképzés, az idealizálás, az archaizálás, az egzotikum és a sűrítés bizonyult meghatározó szempontnak, mely végigkövette a gyűjtemény mintába került darabjait. A szerző ezeket a típusokat kapcsolta össze a Déri Múzeum néprajzi cigány reprezentációival, és mutatta be egyezéseiket, különbözőségeiket. Az alfejezetet záró 3. táblázatában ez utóbbi képanyag tipizálását olvashatjuk összefoglalva.

A harmadik alfejezet a fotografusok által használt jelentésadó eljárásokkal foglalkozik és olyan, hazai és helyi szinten egyaránt népszerű etnográfusok és/vagy fotografusok nevét és munkáit említi meg, mint Béres András, Faragó István, Iváncsics Nándor, Fekete Gáborné, Varga Gyula, akik mind a debreceni Déri Múzeum elismert munkatársai voltak. A szerző megállapítása szerint a fotografusokat és a fotografáltakat együttesen is ábrázoló képek, csoportképek arra engednek következtetni, hogy a néprajzi fényképek elkészítése időnként társadalmi és közösségi eseménnyé vált.

Az Összegzés állításai arra utalnak, hogy a debreceni Déri Múzeum néprajzi cigány anyagában a fotótípusok arányának alakulásában meghatározó szerepet játszott a fotografusok és az etnográfusok individuális tudományos preferenciája, néprajzi érdeklődése.

Mindezek alapján ajánlom Berek Sándor legújabb kötetét az olvasók figyelmébe.